

2009 YILI LAODİKEİA ANTİK KENTİ KAZILARI

Celal ŞİMŞEK*

Laodikeia’da; 05 Mayıs–30 Aralık 2009 tarihleri arasında Asopos Tepesi 1-2, A Evi, Kuzey Tiyatrosu, Tapınak A, Caracalla Nymphaeumu, Stadyum Caddesi, Efes Caddesi, Batı Portikosu, Batı ve Kuzey Nekropolü’nde (kuzeydoğu, kuzey ve kuzeybatı) çalışılmıştır¹.

D)- Asopos Tepesi Çalışmaları (Resim: 1-3)

Laodikeia antik kentinin kuzeybatısında Asopos Tepesi 1-2’deki çalışmalar, kentin en erken yerleşimiyle ilgili veriler ve buna bağlı kronolojinin saptanması amacıyla yürütülmektedir². Asopos Tepesi 2 üzerinde, 2009 yılı kazı sezonunda C-D/2-4 plan kareleri içinde kalan toplam 200 m²’lik bir alanda çalışılmıştır. Asopos Tepesi 2’de stratigrafisi saptanan tabakalar şu şekildedir:

Asopos Tepesi 2 ³	Tabaka
Roma İmparatorluk Dönemi	II
Geç Helenistik/Erken Roma İmp. Dön.	III
Demir Çağı	IV
Geç Tunç Çağı	V
Orta Tunç Çağı	VI
Erken Tunç Çağı	VII
Geç Kalkolitik Çağ	VIII

* Prof.Dr. Celal ŞİMŞEK, PAÜ, FEF, Arkeoloji Bölümü, Kınıklı Kampüsü, Denizli/TÜRKİYE; e-mail: csimsek@pau.edu.tr

¹ Bakanlık temsilciliğini; İzmir Müzesi’nden Metin İmren, Van Müzesi’nden Ümit Yarıcı ve İznik Müzesi’nden Gül Karazüm yapmıştır.

Kazı Heyeti: Prof.Dr. Celal Şimşek, Prof.Dr. Mehmet Meder, *Asistanlar:* Dr. Bahadır Duman, M. Ayşem Sezgin, Mehmet Okunak, Umay Oğuzhanoğlu, Erim Konakçı, Barış Yener, Mustafa Bilgin, *Restoratörler:* Uzm. Restorator Uluç Erten, Uğur Genç, Behiye Soydan, Ferhat Kutlu, Özgür Gemici, *Arkeologlar:* Bilge Yılmaz, Gözde Adıgüzel, Leyla Korkmaz, Gökhan Yılmaz, Zerrin Kuzu, Ayşegül Arıç, Fatma Rençber, Kürşat Polatçıl, Mehmet Aksu, Barış Taşdemir, Emre Ekin, Murat Kalem. *Öğrenciler:* Pamukkale Üniversitesi, Adnan Menderes Üniversitesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Mersin Üniversitesi Arkeoloji, Sanat Tarihi, Mimarlık, Restorasyon bölümlerinden öğrenciler kazıda görev almıştır. Web: <http://laodikeia.pau.edu.tr/>

Finans Kaynakları: Kültür ve Turizm Bakanlığı (DÖSİMM), Denizli Valiliği, Denizli Belediyesi, Pamukkale Üniversitesi, TÜBİTAK, PASVAK, Başarı Tekstil (İsmail Yılmaz), Tümaş Mermer, Solemar Mermer, Modal.

² C. Şimşek, *Laodikeia (Laodikeia ad Lycum)*, İstanbul, 2007a, 33, 55, Res. 8; C. Şimşek, “2007 Yılı Laodikeia Antik Kenti Kazıları”, 30. *KST II, 2009*, 409-411, Res. 1-3; C. Şimşek, “2008 Yılı Laodikeia Antik Kenti Kazıları”, 31. *KST 4, 2010*, 101-105, Res. 1-3.

³ Tabaka I olarak tanımlanan Erken Bizans yerleşimi, Asopos Tepesi 1’de gözlenmiş olmasına karşın, Asopos Tepesi 2’de söz konusu tabakaya ilişkin mimarî bir veriye 2008 ve 2009 yılı kazılarında rastlanmamıştır.

2009 yılı Asopos Tepesi 2 çalışmalarında, daha önceki yıllarda Asopos Tepesi 1'den elde edilen stratigrafik verilerin doğrulandığı görülmüştür. Aynı zamanda bu stratigrafi 2008 ve 2009 yılında Asopos Tepesi 1 ve 2'den alınan karbon analizleriyle de doğrulanmıştır. Tepe üzerindeki iskânın şu an için Geç Kalkolitik Çağda başladığı söylenebilir. Erken Tunç Çağında tepede güçlü bir iskândan söz etmek şu an için mümkün değildir. Erken Tunç Çağını temsil eden az sayıda çanak-çömlek ve taş âlet dışında bir kanıt bulunamamıştır. Erken Tunç Çağında olasılıkla Batı Nekropolü'nün yer aldığı alanda yerleşmeden söz etmek mümkündür.

Orta Tunç Çağı verilerinin ele geçirildiği alan, genel olarak çöp çukurları ile temsil edilmekte olup, kazılan kısmın belki de konutların yoğun inşa edilmediği bir alan olarak düşünülebilir. Asopos Tepesi, Orta Tunç Çağı tabakasına ait seramik örnekleri, burada gerçek bir iskânın varlığını ortaya koyar. Bu tabakanın seramiğini yaygın olarak, çarkta şekillendirilmiş ve çarktan iple kesilmiş, konik gövdeli çanaklar oluşturur. Seramik örnekleri dışında, çöp çukurları içinde çakmaktaşı dilgi parçaları ve bir adet de minyatür balta ele geçirilmiştir.

Geç Tunç Çağı verileri değerlendirildiğinde, temelde iki mimarî evreden söz etmek mümkündür. Daha erkene tarihlenen ve alanda yanmış, sıkıştırılmış toprak ve yer yer çay taşı döşeli taban parçaları ile temsil edilen erken evrenin tahrip oluşunun ardından, aynı alanın enkazı düzeltilerek tekrar kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu ikinci evreye ait mimarî öğelere ait yalnızca bazı duvarların temel kalıntıları ve sıkıştırılmış toprak taban parçası ile bir miktar yıkılmış kerpiç enkazdan söz edilebilir. Level V'te, Geç Tunç Çağı için tipik olan ve Beycesultan'dan da tanınan bir adet çaydanlık ele geçirilmiştir. Gaga ağızlı bir akıtacağa sahip olan, yüksek halka kaideli kap yüzeyi *gold wash* (altın boya astarlı) olarak bilinen teknikle astarlanmıştır. Burada ele geçirilen seramik örnekleri içinde, *gold wash* astar geleneğine yoğun olarak rastlanmaktadır. Yaygın formları, "S" profilli, ince cidarlı çanaklar, dışa kalınlaştırılmış ağız kenarlı çanaklar (*bead rim*), çanaklar ve kaideler, gaga ağızlı testi ve kantharos parçaları oluşturur.

Demir Çağının varlığına ait kanıtlar, daha geç tabakaların içine karışmış olan az miktarda boyalı seramik örnekleridir. Bu tabakayı temsil eden Level IV örnekleri içe çekik ağızlı, basit çanak formlarının ağırlıklı olduğu seramikler, kırmızı ya da turuncu bir astar üzerine grimsi koyu kahve veya siyah renkli, düz çizgi ve dalgalı hatlarla oluşturulmuş geometrik motifli boya bezemelidir.

2009 yılında, Helenistik Dönemin erken evreleri ile ilgili mimarî kalıntıya rastlanmamıştır. Buna karşın Geç Helenistik-Erken Roma İmparatorluk Dönemine ait, kazı alanının geniş kesimine yayılan mekânlar ve özellikle doğu kesimde, tabanı taş döşeli bir avlu(?) olabileceğini düşündüğümüz alan, önemli arkeolojik veriler sağlamıştır. Bunlar; bir adak heykelciğinin belden altı ve her biri yaklaşık 15-20 cm. yüksekliklerde bir Zeus başı, bir Artemis başı ve bir Attis başıdır. Yine bu grupla bağlantılı olarak, hemen yakınlarında, üzerinde *labrys/bipennis* betimi dikkat çeken adak kabartması (olasılıkla bölgede yaygın

olan Apollon Kareios-Lairbenos kültüyle ilişkili) bulunmuştur. Buluntular, alanın burada yaşayan ve olasılıkla üretim faaliyetleriyle uğraşan zanaatkârlara hizmet eden bir dinî mekân olduğunu gösterir. Gerek heykeller üzerinde yapılan stil kritik değerlendirmeler, gerek taban üzerinden toplanan seramik örnekler, gerekse tabanla bağlantılı olarak ele geçirilmiş olan sikkeler⁴, bu taban üstü konteksti için, Geç Helenistik-Erken İmparatorluk Dönemi tarihlenmesini desteklemektedir. Hem avlu (?), hem de mekânlar, 2008 ve 2009'da açığa çıkarılan fırınlarla bir arada düşünüldüğünde, burada yürütülen üretim faaliyetleri ile ilişkili olmalıdır ve kalıntılar M.Ö. 1.-M.S. 1. yüzyıllar arasına işaret eder. Bu dönem yerleşmesi olasılıkla bir depremle son bulmuştur. Söz konusu mekânların daha sonra planları çok fazla değiştirilmeden, Roma İmparatorluk Döneminde tekrar kullanıldığını ve bu dönemde de üretim ve günlük faaliyetler gibi benzer işlemlere hizmet ettiği görülmektedir. İki alanda *in situ* bulunmuş olan Roma İmparatorluk Dönemi kontekstleri, bu evrenin en yaygın kullanımının M.S. 3. yy.ın ilk çeyreğine tarihlendiğini ortaya koymuştur. Level II, M1 mekânına ait 287.25m. kodunda ulaşılan, sıkıştırılmış toprak taban üzerinde, mekâna ait tüm malzeme *in situ* olarak ele geçirilmiştir. Bu kontekste ait neredeyse tamamı tümlenebilmiş olan kapların, günlük kullanım kapları olduğu dikkat çekmektedir⁵. Ayrıca mekân içinde taban üzerinde 4 adet bronz sikke tespit edilmiştir⁶. Bu sikkeler ve taban üstü kontekstine ait buluntular ışığında mekân, M.S. 3.yy.ın ilk çeyreğine tarihlendirilmiştir. Yıkıntıdan sonraki bu iskâna ait bir grup tümlenebilir hâlde ele geçirilen seramik grubu; iki kandil, iki kâse parçası ve bir tam kâse, iki çömlek, bir kapak ve bir figürün parçası örneğidir. Yıkıntı sonrasına ait bu kontekstin (L-20 f-2) de, M1 içindeki gibi M.S. 3.yy.ın ilk çeyreğine tarihlendiğini göstermiştir. Sikkelerin en geç tarihli bile M.S. 4. yy.ın son çeyreğinden sonraya⁷ gitmez. Bu durum, Asopos Tepesi 2'nin Roma İmparatorluk Döneminin bir kısmında üretim amaçlı kullanılması, ancak daha sonra üretim faaliyetlerinin kent içinde yer değiştirilmesi sonucu, önemini kaybetmesi ile ilgili olmalıdır. M.S. 4.yy.dan itibaren üretim faaliyetlerinin kent merkezine ve Kuzey Nekropolü alanına taşındığını gösteren arkeolojik verilere bol miktarda rastlanmıştır.

Alanda bulunan obsidyenlerin analizleri değerlendirildiğinde, 19 örnekten kesin sonuç alınan 14 örneğin 2'sinin Melos D, 5'inin Melos A, 1'inin Nenezi Dağ, 6'sının Göllüdağ kaynağından geldiği anlaşılmıştır. Bu tablo bulunan örneklerin %50'sinin Orta Anadolu, %50'sinin adalar kökenli olduğunu ortaya koyar. Henüz analizi yapılan örnek sayısının yeterli olmaması geniş çıkarımların yapılmasını engellemekle birlikte, yüzdelik değerlerin değişebileceğini ortaya koymaktadır. Eldeki veriler Kalkolitik Dönem'den itibaren İç Anadolu ile Nenezi (Aksaray), Göllüdağ (Niğde) üzerinden, Ege Adaları ile

⁴ Taban üzerinden ele geçirilmiş üç adet sikkeden biri Augustus (M.Ö. 27-M.S. 14), biri Caligula (M.S. 37-41) Dönemine, bir tanesi de M.Ö. 133 yılından sonraya tarihlenmektedir.

⁵ Ele geçirilen örnekler iki minyatür mürekkep hokkası, bir tabak, çok sayıda figürün parçası, beş amphora, bir *pithos*, bir çömlek, bir laterna, bir matara, bir testi ve bir pişirme kabıdır.

⁶ Sikkeler M.S. 211-217 İulia Domna Dönemi, M.S. 214 Caracalla Dönemi ve M.S. 221 Anna Faustina Dönemine aittir.

⁷ Yüzey toprağı içinden ele geçirilen en geç tarihli sikke M.S. 379 - 395 I. Theodosius Dönemine aittir.

Melos Adası üzerinden ticarî bir bağlantının varlığını gösterir. Didyma yakınlarındaki Altinkum Plajı, Mersim Dere’de ve Miletos’ta bulunan obsidyenlerin Melos Adası kökenli olması, Laodikeia Asopos Tepesi’nden bulunan örneklerin Menderes Vadisi boyunca kullanılan bir ticaret yolu aracılığı ile bu kente ulaştığını düşündürmektedir.

II)- A Evi Kazısı (Resim: 1, 4-5)

2006 yılında başlanan “A Evi” sektörü kazı çalışmalarına, 2009 yılında da devam edilmiştir⁸. Amaç; 2006, 2007, 2008 ve 2009 yılı kazı sezonlarında ortaya çıkarılan toplam 31 mekân ve 4 dükkânın kompleks içindeki bütünlüğü ve kullanım amacını belirlemek, hangi mimarî öğelere sahip olduğunu ortaya koymak ve bu mekânlarda ele geçirilen materyallerle birlikte yapının kullanım aşama ve dönemlerini belirlemek, insula içinde (42x51m) kaç ev kompleksi olduğunu ortaya koymaktır. Mekânlara daha önceden olduğu gibi kazılardaki açma sırasına göre numaralandırılmıştır. 2009 yılında, 25-31 numaraları verilen 7 mekân ile 4. No.lu dükkân olmak üzere 8 bölüm kazılmıştır. Ele geçirilen sikkeler, M.S. 3. yy. ile M.S. 7. yüzyıl başı arasındaki kullanım değişikliklerini ortaya koymaktadır.

2009 yılı kazıları, Laodikeia kent planı üzerinde Suriye Caddesi’nin kuzeyinde bir insulanın tamamını kaplayan “A Evi” sektöründe, birbirinden bağımsız iki farklı yapı kompleksinin varlığını ortaya koymuştur. İnsulanın batısında yer alan ve doğu-batı yönünde 20m, kuzey-güney yönünde 52 m. ölçülere sahip, ilk yapıda toplam 18 mekân ve 2 dükkân yer almaktadır. Doğu bölümde yer alan II. yapının kazısı devam etmekle birlikte bu yapıya ait 8 mekân ve 2 dükkân sırası ortaya çıkarılmıştır. Batı yapısından farklı olarak Doğu yapısında ortaya çıkarılan dükkânlar kuzey bölümde yer alan mekânlarla herhangi bir bağa sahip değildir.

Kazılarda gün ışığına çıkarılan ve A Evi, II. yapı içerisinde değerlendirilen 29 No.lu Mekân, peristilli (havuzlu iç avlu), çeşmesi, fırını ve bu alanın çevresine sıralanmış diğer mekânları ile tipik Roma İmparatorluk Dönemi sivil konut mimarîsi planını yansıtmaktadır. Her ne kadar ortaya çıkarılan yapı, Geç Antik Çağda yoğun bir kullanıma sahne olmuşsa da, mimarî planlamada, Roma İmparatorluk Dönemi geleneklerinden vazgeçilmediği açıktır. Buna rağmen kişisel zevklerin ön planda tutulduğu evler için kesin mimarî kurallar üretilmesi doğru değildir. A Evi için de geçerli olan bu durum; detaylı mekân tanımlamalarını engellese de, plan üzerinden yola çıkarak bazı genel yargılara ulaşılabilmektedir.

II. yapı kompleksinde ortada yer alan peristilli iç avlu (29 No.lu mekân) ana girişten sonra konukların girdiği ilk alandır ve *atrium* olarak nitelendirilmelidir. Burada *atriumun* etrafının peristilli, yani sütunlarla çevrili olması, Helenistik etkiyi göstermektedir. Ortada yer alan kare açıklık ayak ve sütunların taşıdığı dört tarafı sundurma çatılıdır. Sundurmalı

⁸ Bkz. Şimşek 2007a, 289-294, Res. 102a-f; C. Şimşek, “2006 Yılı Laodikeia Antik Kenti Kazıları”, 29. *KST III, 2008*, 105-106, Res. 1, 7-8; Şimşek 2009, 414-417, Res. 1, 6-7; Şimşek 2010, 112-113, Res. 1, 7.

çatı sayesinde aynı zamanda ortadaki açıklıkta yağmur suyunun da toplandığı *impluvium* (havuz) yer almaktadır. Tipik Roma örneklerinden farklı olarak, A Evi *impluvium*'una ek olarak batı kenarda bir çeşme mevcuttur. Girişin hemen solunda (güney), yan yana sıralanmış olan 24, 30 ve 31 No.lu mekânlar *cubiculum* (yatak odaları) olarak düşünülebilir. Çünkü 31 No.lu mekân içerisinden ulaşılabilen ikinci katlar da genellikle mahremiyetin ön planda tutulduğu ve daha az ağırlık taşımaya müsait yatak odaları olarak değerlendirilmelidir. Girişi tam cepheden gören (batı) 23, 25 ve 26 No.lu mekânlardan, en güneyde yer alan 23 No.lu mekânda taban üzerinde çok az bir kısmı korunabilmiş taban mozaığı ve oturma sekileri ile *triclinium* (yemek odası) olarak değerlendirilebilir. Batı bölümde 25 ve 26 No.lu mekânlar ile kuzey bölümde yer alan 27 No.lu mekân, *culina* (mutfak) ve diğer yatak odaları veya depolar olarak düşünülebilir.

A Evi sektöründe 2006, 2007, 2008 ve 2009 kazı sezonlarında yapılan çalışmalarla birlikte 52 x 37 m. ölçülerinde bir alan kazılarak ortaya çıkarılmıştır. Bu alanda toplam 31 mekân, 4 dükkân ve biri kuzey-güney yönlü diğeri doğu-batı yönlü iki ara sokak mevcuttur.

III)- Kuzey Tiyatrosu Çalışmaları (Resim: 1, 6-7)

Laodikeia Kuzey Tiyatrosu, kentte ikinci tiyatro olarak M.S. 2. yy.ın ilk yarısında yapılmıştır ve 1600m² lik bir alanı kaplar. Yapı, Lykos Ovası'na bakmakta olup topoğrafyaya uygun şekilde yamacın tamamen oyulmasıyla inşa edilmiştir ve kuzeydoğu yönlüdür. Tiyatronun *caveaları* ve sahne binası mermerden, diğer bölümleri ise traverten bloklardan inşa edilmiştir.

Yapıda ilk çalışmalar 2008 yılında başlamıştır⁹. 2009 yılında tiyatronun kalan bölümlerinde temizlik ve sondaj çalışmaları yapılmıştır. Çalışmalardaki amaç; orkestrayı çevreleyen orthostat blokları ve orkestra zeminine ulaşmak, tiyatronun planını çıkarmak, zaman içinde yapılan düzenlemeler ve kullanım aşamalarını tespit etmektir. Bu amaçlar doğrultusunda, oturma basamaklarında temizlik çalışmaları yapılmıştır. Yapılan temizlik çalışmaları sonucunda kerkideslerin tiyatro kavsine uygun olarak genişliklerinin 12.5-11.5 m. arasında değiştiği tespit edilmiştir. Bu hâliyle de tiyatronun seyirci tribünü (*cavea*) plan bakımından yarım daireyi aşmakta olup, çapı 112 m.dir.

2008 yılı çalışmalarında üst *caveada* 16, alt *caveada* 9 kerkidesin varlığı düşünülmüştü. 2009 yılı çalışmalarıyla birlikte üst *caveanın* 15 geçiş alanı ile 16 kerkidese, alt *caveanın* ise 8 geçiş alanı ile 9 kerkidese ayrıldığı netleştirilmiştir. Üst ve alt *caveada* batıda ve doğuda kerkideslerin aynı hizada olduğu, diğer taraftan *analemma* yanında yer alan ilk kerkideslerden itibaren alt *caveadaki* tek kerkisin, üst *caveada* iki kerkidesi hizaladığı ortaya çıkarılmıştır. Bu uygulamayla üst ve alt *cavealarda* kerkides farkları ortaya çıkmıştır. Üst *caveada* orta diazoma geçişi yanında en alt ayak koyma yeriyle beraber 27, oturma sırası olarak 26; alt *caveada* ise en altta ayak koyma yeri ile

⁹ Bkz. C. Şimşek, "2005 Yılı Laodikeia Kazısı Çalışmaları", 28. *KSTI*, 2007b, 213-220, Res. 71, 73a-f, 74a-d; Şimşek 2010, 117-119, Res. 1, 9-10.

24, oturma sırası olarak ise 23 basamak tespit edilmiştir. Tiyatronun oturma bloklarının ölçüleri ortalama olarak 0.35x0.65x0.60 m. ile 0.40x0.75x1.50 m. arasında değişmektedir. Bloklarının en büyüğü 2.57x0.86x0.62 m, en küçüğü 0.39x0.55x0.41m. ölçülerindedir. Basamaklarındaki bu farklılıklar; sürekli depremlere bağlı zarar gören blokların yerine devşirme malzeme kullanımı ve yeni imar faaliyetleriyle açıklanabilir.

Kuzey Tiyatrosu oturma bloklarının geneline bakıldığında, blokların topoğrafyadan faydalanılarak oyulan alanda direkt toprak üzerine oturtulduğunu ya da terazilemek için altına traverten moloz, moloz taş+ çay taşı+kireç harç + kiremitten oluşan blokajın yapıldığı tespit edilmiştir. Kentteki depremlerin etkisiyle direkt toprak üzerine yerleştirilen oturma bloklarının büyük ölçüde kaymış olduğu, mevcut bir bölümünün ise alanın terk edilmesiyle birlikte parçalanarak yerlerinden sökülüp taşındığı anlaşılmıştır. Oturma bloklarında yapılan çalışmalarda batıdan doğuya doğru 12. kerkiste yer alan oturma sıralarının başlangıç ve bitişlerinde tüm işçilikleri bitirilmiş, bunun yanında taslak olarak bırakılmış olan aslan ayakları açığa çıkarılmıştır. Diğer kerkideslerde aslan ayaklarının görülmemesi, bu alanın özel bir loca olduğunu düşündürmektedir. Tiyatronun geneline bakıldığında dikkat çekici diğer bir husus da oturma bloklarının kaval profillerinin iki farklı tipte işlenmiş olmasıdır. Birinci tipte kaval profili daha derin iç bükey yaparken, ikinci tipte bu profil daha yüzeysel olarak bırakılmıştır.

Kuzey Tiyatrosu'nun oturma basamaklarının hemen hemen hepsinde numaralandırma ve oturma sıralarının esnaf örgütü, dernek ya da sülâlelere ait olduğunu gösteren Grekçe harfler ve kelimeler yer almaktadır. Yazıtlardan bazıları tiyatrodaki yapılan imar faaliyetleri nedeniyle üst üste ve düzensiz bir yazı karakteri göstermektedir. Bu durum bir dönem belli bir zümre, dernek ya da sülâleyle ait olan oturma basamaklarının daha sonra iptal edilerek başka bir topluluğa tahsis edilmiş olmasıyla ilgili olmalıdır. Bazı yazıtların ise tek tipte ve daha düzenli yazı karakteriyle yazıldığı görülmektedir. Söz konusu özenli yazılar çoğunlukla diazomaya geçişteki üst *caveanın* son oturma bloklarında yer almakta olup 11. ve 9. kerkiste de bu durumun en güzel örneklerini görmek mümkündür. Bu kerkideslerde oturma sırasında “*ΤΡΑΠΕΖΟΠΟΛΕΙΤΟΝ*” ve “*ΕΡΙΑ[ΙΑ]...*” ve “*ΕΡΙΑ[ΙΟΝ]...*” ile başlayan yazıtların görülmesi, tiyatrodaki Trapezopolis'lilere ve bazı dernek (yün boyacıları birliği-*bapheis*; tekstil meslek örgütü-*ergasia*) üyelerine ayrılmış yerlerin olduğunu, yani Lykos Vadisi'nin ileri gelenlerine ve ticaret erbabına ait locaların varlığına işaret etmektedir. Laodikeia'nın bölgede önemli bir metropol kent olduğu düşünüldüğünde yapının tiyatro işlevine ek olarak Lykos Vadisi kentlerinin birlik toplantılarının düzenlendiği bir yapı olduğunu da düşündürmektedir. Oturma basamaklarında yazıtlarla ilgili olarak dikkati çeken diğer bir husus ise bazı oturma bloklarının kaval profillerinde en az 1, en fazla 3 harften oluşan Grekçe harflerin varlığıdır. Bu da basamakların önde düz profilli bölümlerinde de yazıtların yer aldığını gösterir ki bunların bazıları taşçı işaretleridir.

Tiyatronun kullanım evreleri ile ilgili 2008 yılı kazı sezonunda açığa çıkarılan

bazı oturma bloklarındaki İmparator I. İustinianus (M.S. 527–565) Dönemine tarihlenen christogramlar, Erken Bizans Döneminde hâlâ yapının kullanımında olduğunu gösterir. Özellikle bazı oturma bloklarının kaval profillerinde kazıma ile yapılmış haçlar ile üst üste yazılmış ve geç dönemlere tarihlenen harf karakterlerinin varlığı, tiyatronun M.S. 2. yy.dan 7. yy.ın başına kadar kullanım gördüğünü kesinleştirmiştir. Ayrıca bazı mimarî blokların süslemeleri de geç dönem kullanımları teyit etmektedir.

Kuzey Tiyatrosu'nda geçiş krepisleri de oturma bloklarında olduğu gibi, ya yerlerinden sökülerek taşınmış ya da orkestraya kaymıştır. Her oturma bloğuna iki krepis denk gelecek şekilde yapılan düzenlemede son oturma basamaklarında yer alan bant süslemeli profiller ve blokların yan köşelerindeki 0.13x0.22 m. ölçülerindeki girintiler göz önüne alınarak, ara geçişlerin tam yerleri tespit edilebilmiştir. Bloklar üzerindeki söz konusu profiller, 0.15 m. genişliğinde, ortada yatay şekilde 0.2 m. dışa çıkıntılı bir bölüm ve üst kısımda 0.3 m. kalınlığında bant süslemesine sahiptirler. *In situ* geçiş alanlarındaki krepisler ortalama 0.75 m. genişliğinde, 0.38 m. derinliğinde ve yaklaşık 0.30-0.38 m. yükseklikindedir. Merdiven geçişlerinin genelindeki düzenlemeye bakıldığında topoğrafyanın durumu göz önüne alınarak, yer yer geçiş basamaklarının oturma basamağıyla birleştirildiği tespit edilmiştir. Ayrıca deprem bölgesinde yer alan yapıda, tamamen boş geçiş basamakları yapmak yerine topoğrafyaya bağlı olarak altta 6, yukarıya doğru çıkıldıkça ise her 3 basamakta bir krepis oturma bloğu ile bağlantılı yapılarak statığı artırılmıştır.

Alt *cavea* oturma blokları ve düzenlemesi hakkında daha detaylı bilgi edinmek üzere, batı alt *cavea*da 3. kerkisin son oturma sırası ve aynı hizada yer alan orkestra orthostat blokları arasında 6.75x2.40m. ölçülerinde bir sondaj yapılmıştır. Çalışmalar sonucunda alt *cavea* ile orkestra podyumu arasında bir gezinti alanı açığa çıkarılmıştır. Bu gezinti alanının yükseltilmiş blokajlı bölüme kadar genişliği 2.75 m. olup yükseltilmiş travertenli blokajdan, son ayak koyma yerine kadar genişlik 1.50 m. dir. Toplamda orkestra podyum bloklarından kerkideste yer alan son ayak koyma bloğuna kadar genişlik ise 4.25 m. olarak ölçülmüştür. Orkestra podyumu üzerinde yer alan bu gezinti alanının alt ve üst *caveayı* ayıran diazomaya göre ölçülerinin farklı olmasının sebebi; seyircilerin daha rahat dolaşmasına imkân sağlayarak, su oyunları sırasında yeterli uzaklık ve güvenliğin sağlanması düşüncesine hizmet ediyor olmalıdır.

Orkestra zeminine ulaşmak ve *analemma* ile zemin arasında kod farkını belirlemek amacıyla orkestranın kuzeybatısında 5x5 m. ölçülerinde ve orkestra podyumu önünde, 3.00x2.70 m. ölçülerinde iki sondaj alanı oluşturulmuştur. Yapılan sondajda, 251.51m. kod seviyesinde traverten döşemeli geç dönem zeminine ulaşılmıştır. Çalışmalar sonunda orkestra podyum bloklarının farklı ölçülerdeki traverten bloklardan inşa edilmiş izodomik duvar örgüsü açığa çıkarılmıştır. Söz konusu orthostatların yüksekliği 2.70 m. dir. Ayrıca orthostat bloklarının tüm yüzeyine yayılmış olan kalker tabakası ve su sızdırmasını önlemek amacıyla yapılan yer yer pembe sıva kalıntıları açığa çıkarılmış olup tiyatronun

su oyunları için de kullanıldığını gösteren kesin verilere ulaşılmıştır. Orkestra zemininin açığa çıkarılmasının ardından, *analemma* ile orkestra zemini arasındaki kod farkı 27.53 m. olarak ölçülmüş, tiyatro yayı tespit edilmiş ve orkestra çapı 39-40 m. olarak belirlenmiştir. Doğal yamacın oyulmasıyla inşa edilen yapı, at nalı formuna yakın bir plan şeması göstermektedir.

Tiyatronun sahne binasında tek sıra traverten bloklar görülebilmektedir. Sahne binası, Erken Bizans Döneminde (M.S. 5. yy. başında) sur duvarı olarak kullanılmıştır. M.S. 7. yy. başından itibaren ise buradaki blokların hemen hemen tamamına yakını taşınmıştır. Tiyatronun sahne düzenlemesiyle ilgili ele geçen mimarî bloklar; yivli-yivsiz sütun tamburu parçaları, arşitrav-friz blokları, paye başlıkları, rozet motifli tavan kasedi parçası, profilli-profilsiz mimarî blok parçaları, iki fascialı, İon *kymationu* ve dil motifleriyle bezenmiş, Antoninler Dönemine tarihlenen arşitrav-friz bloğu, Geç Hadrianus-Erken Antoninler Dönemine tarihlenen köşe Korinth başlığıdır. Orkestra içinde ele geçirilen sarıklı mezar taşı parçası, 13. yy. başından itibaren diğer yapılarda olduğu gibi, Kuzey Tiyatrosu'nun da taş ocağı olarak kullanıldığını göstermektedir.

Doğu *paradosta* yapılan çalışmalarda duvar bloklarının düzgün kesilmiş dikdörtgen traverten bloklardan oluştuğu, ancak duvara ait blokların büyük kısmının alt *caveada* 9. kerkis hizasına yıkılmış olduğu gözlemlenmiştir. Çalışmalar sonucunda doğu *parados* duvarına ait üç sıra daha traverten duvar örgüsü açığa çıkarılmış, toplamda doğuda yedi sıranın sağlam kaldığı tespit edilmiştir. *Parados* duvarının toplam yüksekliği 3.98m, genişliği 0.90 m. dir. Duvarın dayanıklılığını arttırmak ve eşit şekilde yükü dağıtmak için zeminin hemen altındaki blokların ana duvardan 0.14 m. dışa çıkıntılı inşa edilmiş olduğu anlaşılmıştır. Batı *parados* geçişinde ise, *cavea* ile *parados* arasındaki mesafe 3.71m olarak ölçülmüştür.

IV)- Tapınak A, Restorasyon, Anastylosis ve Kazı Çalışmaları (Resim: 1, 4, 8-9)

A)- Restorasyon ve anastylosis çalışmaları: 2004 yılında kazı çalışmalarına başlanan Tapınak A'da, 2009 yılında *naos* etrafındaki geç dönem düzenlemelerinin de kazıları yapılarak, restorasyon çalışmalarına başlanmıştır¹⁰. Yapı, kentin terk edilişi olan M.S. 7. yy. başından, 1990 yılına kadar, taş ve kireç ocağı olarak kullanıldığından büyük ölçüde tahrip edilmiştir. Kazı çalışmalarında avlu, portikler ve *naos* yapısına ait çok az mimarî malzeme ele geçirilmiştir. Bunların da çoğu kireç yapmak ya da farklı amaçlarda kullanmak üzere parçalanmıştır. Tapınak avlusunun güneydoğu köşesinde ve Batı Portik üzerinde yığın hâlinde kireç kalıntılarını görmek mümkündür. Bu nedenle Tapınak A'da *prostylos* sütunları, kalabilen avlu portiği sütunları, arşitrav-frizleri ve geison-sima blokları *anastylosis* esas olmak üzere ayağa kaldırılmış olup 2010 yılı çalışmalarında alanın restorasyonu tamamlanabilecektir.

Güney-kuzey doğrultulu tapınağa, alt yanlarda profilli toikhobatlar olan ve iki

¹⁰ Bkz. C. Şimşek, "2004 Yılı Laodikeia Antik Kenti Kazısı", 27. *KSTI*, 2006, 423-426, Res. 1-3, 8-11; Şimşek 2007b, 461-467, Res. 1, 4, 9-10; Şimşek 2009, 418-420, Res. 1, 8-9.

tarafı 1.00 m. yüksekliğinde mermer korkuluklarla sınırlandırılan 3.80 m. genişliğindeki 7 basamaklı merdivenle çıkılır. Tapınak *naosuna* çıkışı sağlayan ve iki yanda taçlı korkulukları bulunan bu mermer merdivenlerde eksik bloklar ile orijinal merdiven bloklarının bir kısmında kırıklıklar ve kaymalar meydana gelmiştir. Bu durumun düzeltilmesi amacıyla merdivenlerde meydana gelen kaymalar gönyelenmiş, eksik olan basamaklar farklı bir malzeme olan traverten bloklarla yenilenmiştir. Ayrıca merdivenlerin doğu ucundaki korkuluk içinde bir bölüm restore edilmeyerek burada orijinal blokajın görülmesi sağlanmıştır.

Prostylosu oluşturan burgu yivli 4 adet sütun, orijinalde 1.25m. yüksekliğinde kaideli postamentler üzerinde yükselmektedir. Postamentlerin altında mermer stylobatlar yer alır ve bunlar iki yanda profilli korniş çıkıntılarıyla hareketlendirilmiştir. *Pronaos* bölümüne ait stylobat blokları kırık ve eksik olduğundan kalabilen parçalar korunmuş, iki yanda payeli sütunların altına gelecek bloklara aynı profile sahip travertenden yeni stylobat blokları yapılarak yerlerine konmuştur. Ayrıca stylobat bloklarının altındaki traverten steorobat blokları, yapı orijinalinde olduğu gibi birbirlerine eritilmiş kurşun ve 30x10 mm.lik lama demirlerle bağlanmıştır. *Prostylosu* oluşturan 4 sütunun yüksekliği 4.77 m. olup her sütun üç tamburdan oluşmaktadır. Sütunların üzerinde ise 0.90 m. yüksekliğindeki Korinth başlıklar yer alır. *Prostylosta* içte yer alan tam burgulu sütunlara ait 2 kaideli postament kalabilmiştir. Bunların da değişik yerlerinde kırıklıklar vardır. Kaideli postamentlerden doğu taraftakinin, üzerine gelecek olan sütun tamburlarını dengeli bir biçimde taşıyabilmesi için; statik hesaplamalar sonucunda karar verilen oranda tamamlama çalışmaları yapılmıştır. Batıda yer alan postamentin ise günümüze ulaşabilmiş durumu göz önüne alınarak herhangi bir tamamlama yapılmamıştır. Çalışmalar sonucunda *prostylosun* içte yer alan tam burgulu iki sütununa ait kaideli postamentler orijinal yerlerine yerleştirilmiştir.

Prostylosun iki köşesinde yer alan payeli sütunların postamentli kaideleri tamamen yok olduğundan, bunların detaylı ölçümlerini içeren çizimleri hazırlanmıştır. Uzman taş ustaları tarafından eksik olan iki postamentin mermerden yapılmış bire bir kopyaları işlenerek yerlerine konulmuştur. Köşelerde yer alan payeli sütunlardan batıda yer alan sütun, başlık dâhil olmak üzere ayağa kaldırılmıştır. Üç tamburdan oluşan sütunun toplam yüksekliği 4.77 m.dir. 2.07 m. yüksekliğe sahip alt tamburda pabuç kısmı eksik olduğundan bu bölümde tamamlama çalışmaları yapılmıştır. Batı köşe payeli sütuna ait 1.53 m. yüksekliğindeki orta tamburun ön kısmı balyozla tahrip edilmiş olduğundan, bu tahribatın gösterilmesi amacıyla alt ve üst tamburlara atılan 50mm.lik 3 adet çelik çubukla sağlamlaştırılarak yerine yerleştirilmiştir. 1.15m. yüksekliğindeki en üst tamburun alt bölümünde ise eksik olan bölüm tamamlanarak bu parça yerine yerleştirilmiştir. Batı köşe payeli sütuna ait 0.90 m. yüksekliğe sahip Korinth başlığı, yerine yerleştirilmiştir. *Prostylosta* içte yer alan burgulu sütunlara ait tamburlar ve parçaları bir araya getirilmiş, eksik bölümleri göz önüne alınarak çizimleri yapılmış ve ayağa kaldırılmıştır. Sütunun alt

tamburunda yer yer ufak kırıklar mevcut olsa da statik açıdan problem teşkil etmeyen bu bölüme tamamlama yapılmadan orijinal hâliyle yerine yerleştirilmiştir. Sütunun tamamen eksik olan orta tamburu, uzman taş ustaları tarafından tekrar işlenmiştir. Sütunun en üst parçasını oluşturan tamburda ise yalnızca altta mevcut olan eksik bölümlerde tamamlama çalışmaları yapılmıştır.

Tapınak A avlusunu doğu, batı, kuzey ve güney yönlerde çevreleyen portikler, iki basamakla avludan yükseltilmiştir. Korinth başlık taşıyan monolit portik sütunlarının sayısı iki yanda birleşen plaster sütunlarla birlikte 54 adettir. Portiklere ait bu sütunların büyük bir bölümü ya taşınarak kentin geç dönem yapılarında kullanılmış ya da parçalanarak kireç hâline getirilmiştir. Diğer taraftan alanda ele geçirilen sarıklı mezar taşı parçaları, bunların bir kısmının Beylikler-Osmanlı Döneminde mezar taşı yapımında kullanıldığını ortaya koymaktadır. Tapınak A kazıları sırasında ortaya çıkarılan çok az sayıdaki portik sütunu belirlenmiş, bunlardan sağlamaştırma çalışmaları yapılarak ikisi Batı Portik, ikisi Doğu Portik, güneydoğu köşe, ikisi Güney Portik üzerine yerleştirilmiştir. Bu sütunların 3.35m. olan yükseklikleri, Suriye Caddesi Portikleri'ndeki Geç Antik Dönem (M.S. 5.-6. y.y) düzenlemesinde kullanılan orijinal Tapınak A Portiği'ne ait monolit sütunlardan ve dört parça hâlinde ele geçen sütundan çıkarılabildiği görülmüştür. Orijinalde monolit olan sütunlar, Erken Bizans Dönemi düzenlemelerinde değişik ölçülerde kesilerek tekrar kullanılmıştır. Ayağa kaldırılan bu sütunların her iki çifti üzerine de portiğin orijinal arşitrav-friz blokları yerleştirilerek tapınak ve portiğinin mimari özelliklerinin algılaması sağlanmıştır. Tapınak A'da *naos* kısmında taban döşemesinin altında tonozlu mekân yer almaktadır. Tonozlu mekânın tuğla tonoz kavisini içten 4.65m. yüksekliğindedir. Tonozlu mekânın iki yanda bloklarının bir kısmı kalabilmiştir. Mekâna giriş, güneybatı köşede yer alan ve aşağıya doğru genişleyen yarım yuvarlak tuğladan yapılmış merdivenlerle sağlanmıştır. Tapınak duvarları dış kısımda batıda 2 sıra hâlinde 1.35m. yüksekliğinde, doğuda 3 sıra hâlinde 1.60 m. yüksekliğinde ve kuzeyde 3 sıra ve 1.50m. yüksekliğinde kalabilmiştir. Deprem etkisiyle bazı bölümlerde yer yer açılmalar görülen bu alanlarda ve ayrıca kuzeydoğu, kuzey ve kuzeybatı duvarlarındaki sıralarda görülen eksik taşlar *anastylosis* esas olmak üzere orijinalleriyle tamamlama çalışmaları yapılmıştır. Daha önceden *naos* içindeki tonozlu mekânda *anastylosis* esas olmak üzere kendi tuğlalarından ortada tonoz kemeri yapılmıştır. Yapılan bu kemerin yapı orijinalinde var olan tonoz görünümünü kuvvetlendirmek amacıyla her iki yanında girintili-çıkıntılı genişletilmesi ve güneyde *naos* kapısı girişinde tonoz dönüşü yapılmıştır.

B)- *Geç dönem mekânları kazısı*: Tapınak A'nın etrafında Erken Bizans Dönemi'nde (M.S. 5.-7. yy.ın başı) yapılan geç mekânların ortaya çıkarılmasına yönelik kazı çalışmaları, *naosun* doğusunda D1 ve D2 olarak adlandırılan mekânlarda, kuzeyinde K1, K2 ve K3 olarak adlandırılan mekânlarda ve kuzey-kuzeybatısındaki kuyulu mekânda yapılmıştır.

Tapınak *naosunun* kuzeyinde yapılan çalışmalarla; geç dönem kullanımıyla

ilişkili olarak ortada *opus spicatum* zeminli, ışık olarak kullanılan mekân (4.65x6.20m. ölçüsünde), bunun doğusunda yer alan mekân, *pithos* kırıkları olan diğer mekânın bir kısmı ve batısında kuzeybatı mekânına geçişi sağlayan bölüm ortaya çıkarılmıştır.

Tapınağın doğusunda yer alan sokak ile *naos* arasında yer alan bölümün kazılarında, *naos* duvarının doğu kısmında daha sonra Erken Bizans Döneminde (M.S. 5.-7. yy) yapılan mekânlar ortaya çıkarılmıştır. 5.90x12.65m. ölçülerinde olan mekândaki çalışmalar sonunda, *naosun* doğu duvarına bitişik olarak yapılmış olan mekânın içine İmparator Focas Dönemi (M.S. 602-610) depreminde, *naos* duvarının mekân içine sıralı olarak yıkılmış olduğu tespit edilmiştir. Alt koddaki yer alan mekânın çatısının M.S. 494 yılı depreminde yıkıldığı ve daha sonra tekrar düzenlenerek kullanıldığı ortaya çıkarılmış olup bu sayede aynı alanda Laodikeia'yı yıkan iki önemli depremin izleri tespit edilmiştir. Bu depreme ait bol miktarda stroter ve kalypterler yığın hâlinde ele geçirilmiştir. Bazı kiremitler üzerinde yapılan ϵ (*epsilon*) atölyesine ait işaret, Tapınak A, Batı Portiği üzerindeki taban döşeme tuğlalarında da tespit edilmiştir. Mekânın zeminini bulmaya yönelik olarak kuzeybatısında yapılan sondajda, zeminin kuzeyden güney yönüne doğru yükseldiği görülmüştür. Bu da mekândaki üretimle ilgili olarak kuzeye doğru ıslak zemin akıntısının verildiğini ortaya koymaktadır. Diğer taraftan ara sokaktan girişleri olan iki mekân, ortadan kuzey-güney yönlü duvarla bölünerek ışık işlevine uygun küçük hücrelere ayrılmış, bunlar içine sekiler ve ocaklar yapılmıştır. Bunlardan kuzey duvarında seki altından künkle bağlantılı olduğu düşünülen kanalın bir kısmında tuğlaların çatılarak üstünün kapatıldığı görülmüş, güney duvar önünde tuğla ve traverten parçalarından yapılmış, iki ocağa rastlanmıştır. Mekâna giriş, kuzeydoğu köşesinde yer alan bir kapı ile sağlanmıştır. Çalışmalar sırasında mekânın kuzeybatısında koyu kırmızı-bordo renkli boya kalıntılarına rastlanmıştır olup bu mekânın boyayla ilişkili olabileceğini ortaya koyar.

Tapınak A, *naosun*un kuzeybatı ve batısındaki çalışmalar sonunda, *naosun* kuzeybatı köşesinde sonradan yapılan mekâna geçişi sağlayan ve iki yanında travertenden yapılmış kaideli ve postamentli sütunu olan kapı ortaya çıkarılmıştır. Postamentli sütunlar tek parça olarak yapılmış ve stilleri Helenistik Dönem karakteri gösterir. Kapıdan tek basamakla mekâna girilir. Mekânın batısı *naos* duvarı olup güneyinde çıkıntılarla hareketlendirilmiş duvar bulunur. *Naos* duvarı dibinden batıya uzanan duvarın köşesinde altta postament ve üstünde iki dikdörtgen bloğun olduğu köşe payesi yer alır. Bundan sonra mermer Attik-İon kaide üzerinde yükselen çıkıntı bulunur. Bu çıkıntı ile batısında yer alan çıkıntının arasında duvar dibinde bir kuyu yer alır. *Naos* duvarından batıya uzanan çıkıntılar âdeta iki niş oluşturmuştur. Kuyu ikinci niş içinde olup çapı 0.60m. ve derinliği 9.18m.dir. Üzeri mermerden yapılmış ortası delik yuvarlak formu bir tekne ile kapatılmıştır. Mekânın *opus spicatum* döşemesinde doğu, kuzey, batı ve güney yönlerde tek ya da çift sıra tuğlaların yerleştirilmesiyle birer panelli bordür oluşturularak taban bir nevi çerçeve içine alınmıştır. Alanı ortada doğu-batı yönlü dikdörtgen panel bölmektedir. İki yanda güney ve kuzeyde dörder adet dikdörtgen paneller yapılmıştır. Bu paneller içinde

her bir bölümünde balıksırtı ya da zikzak üçgenlerden oluşan süsleme tarzı yer alır. Kuyu ile *opus spicatum* döşeme değerlendirildiğinde, kuyunun Erken Bizans Döneminde (M.S. 5.-6. yy.) yapılan mekândan önce olduğu, döşemelerin kuyuya göre ayarlanmasından ve kuyu halkasının daha altta olmasından anlaşılmaktadır. Kuyu olasılıkla Tapınak A ile birlikte planlanmış olmalıdır. Bu sayede çatıdan gelen yağmur suları burada toplanarak iki işleve (yağmur suyu toplama ve kullanma) hizmet etmiş olmalıdır.

Tapınak A, Doğu Sokağı'nda yapılan çalışmalarda, Doğu Portiği arka duvarının İmparator Focas Dönemi (M.S. 602-610) depreminde beş sıra halinde sokağın içine yıkılmış hali ortaya çıkarılmıştır. Çalışmalar sonunda, sokaktan doğuda yer alan mekânlara girişi sağlayan kapı eşikleri ile sokak kenarında bir Erken Bizans Çeşmesi (M.S. 5.-6. yy.) ortaya çıkarılmıştır. Bol miktarda ele geçirilen metal cürufu, çivi, kapı ve terazi aksamaları ile seramik parçaları, yolun kenarındaki mekânların ticaretle ilişkili dükkânlar olduğu sonucunu ortaya koymaktadır. Dikdörtgen çeşmenin, önünde tek parça bir parapet bulunur (uz. 1.90 m, kal. 0.15m. ve yük. 0.80 m.dir). Parapetin ön cephesi kazınarak dikdörtgen çerçeve oluşturulmuş, bu çerçeve içinde yine kazınarak yatay baklava dilimi içinde haç yapılmıştır.

V)- Stadyum Caddesi Çalışmaları (Resim: 1, 10-11)

Doğu-batı yönlü Suriye Caddesi'ni, Caracalla Nymphaeumu'nun batı kenarından, kuzey-güney yönlü olarak kesen cadde, stadyuma doğru yöneldiği için, Stadyum Caddesi olarak adlandırılmıştır. 2009 yılında caddenin 149 m.lik bölümü kazılarak açığa çıkarılmıştır. Stadyum Caddesi'nde yapılan kazı çalışmaları, bu caddenin Suriye Caddesi'ne göre daha fazla tahribata uğradığını ortaya koymuştur.

Suriye Caddesi ile Stadyum Caddesi'nin birleştiği alanda yer alan Caracalla Nymphaeumu'ndailk kazılar, 1961-1963 yıllarında Kanada Quebec Laval Üniversitesi'nden Jean des Gagniers başkanlığında bir ekip tarafından gerçekleştirilmiştir¹¹. Köşede yer alan Nymphaeum, M.S. 215'te İmparator Caracalla'nın (M.S. 211- 217) kenti ziyareti şerefine yapılarak O'na ithaf edilmiştir. Yapı daha sonra birbiri arkasına dört onarım evresi geçirmiş olup M.S. 5. yy. başında vaftizhaneye dönüştürülmüştür¹². 2009 yılında çeşmenin kuzey ve doğusuna atılan kazı toprağı alandan kaldırılmış ve temizlik çalışmaları yapılmıştır.

Stadyum Caddesi'nin, Caracalla Nymphaeumu önünde Suriye Caddesi ile kesiştiği göz önüne alındığında, bu caddenin de Dorik cephe olarak İmparator Domitianus (M.S. 81- 96) zamanında, S. İulius Frontinus'un prokonsüllüğünde M.S. 84-85 yıllarında düzenlendiği anlaşılmaktadır. Kazı alanında ele geçirilen bazı Dorik malzemeler ve seramikler de bu bilgiyi doğrular. Kazı çalışmaları daha çok kentin M.S. 2. yy. sonu-3. yy. başında, imar faaliyetlerinin arttığı dönemdeki yeniden yapılanma ile başlayıp M. S. 7. yy.ın ilk yarısında Laodikeia'nın terk edilmesine kadar geçen süreçte, caddenin kullanım

¹¹ Bkz. J. Gagniers vd., Laodicée Du Lycos Le Nymphée, Paris, 1969.

¹² Şimşek 2007a, 158-163, Res. 58a-h.

aşamalarını ortaya koymuştur.

Caddenin tabanı iri traverten blokların yan yana döşenmesiyle oluşturulmuştur. İlk kullanım evresinde 4.90 m. genişliğe sahip olan cadde, olasılıkla M.S. 3. yy.da tekrar düzenlenerek genişletilmiştir. Cadedeki genişleme her iki yanda bulunan portiklerin daraltılarak, portiğe çıkışı sağlayan basamakların, doğuda 1.60 m. ve batıda 1.10-1.80 m. geri çekilmesi ile sağlanmıştır. Bu yeni düzenlemeden sonra cadde genişliği 6.10 m, 6.43 m, 7 m, 7.50 m. gibi değişiklik gösterir. Bu ölçüler Stadyum Caddesi'nin genişliği ile Suriye Caddesi'nin genişliğinin hemen hemen aynı olduğunu ortaya koyar. Bu ölçü farklılıkları kuzeyden güneye doğru genişleyen bir düzene sahip olup olasılıkla depremlere bağlı açılmalardan kaynaklanmaktadır. Cadde topoğrafyaya göre kuzeyden güneye doğru yükselerek devam eder. Topoğrafyadan yararlanılarak her iki kenarındaki sivil (ev, dükkân) ve kamu (B Nymphaeumu, Latrina) yapılarının atık suları, cadde ortasında altta yer alan kanalizasyon sistemiyle kuzeye doğru kolayca aktarılabilmiştir.

Olasılıkla Erken Bizans Döneminde, Stadyum Caddesi ile Efes Caddesi'ne ulaşımı sağlayan portikonun kesişme noktasında, cadde üzerine mermer bloklar yerleştirilerek tabanı ortalama 0.50 cm. yükseltilmiş ve mermer tabanlı bir platform oluşturulmuştur. Yükseltilmiş bu platform, Stadyum Caddesi üzerindeki kemerli geçişten başlayarak Stadyum Caddesi'nin Efes Caddesi ile köşe yaptığı güneyde yer alan bölüme kadar devam eder. Platformun yapılış nedeni, B Nymphaeumu önünde yer alan drenaj kanalının üzerini örten kapak taşları ile cadde seviyesi arasında kalan kod farkını gidermek için olmalıdır. Sonraki düzenlemelerde B Nymphaeumu'ndan çevredeki yapılara su taşıyan künkler, cadde ortasından itibaren yükseltilmiş platformun blokları arasından geçirilmiştir. Yükseltilmiş platformun doğuda Efes Caddesi'ne açılan bölümünde, her iki cadde arasında oluşan 1.50 m.lik kod farkı, iki caddenin kesişme noktasına yapılan 6 basamaklı mermer merdivenle sağlanmıştır.

Stadyum Caddesi'nin, B Nymphaeumu ile Merkezi Hamam'a batıdan girişi sağlayan kapının arasındaki bölümünde cadde üzerinde doğu ve batı portiğine bitişik olarak ölçüleri 1.25x3 m., yükseklikleri 0.22-0.24 m. olan dikdörtgen biçimli olan iki adet traverten ayak kaideleri bulunur. Aynı alanda dört adet kemer arşitravı parçalarının da bulunması, alanda kemerli bir geçişin olduğunu göstermektedir. Bu giriş olasılıkla kuzeyden gelenlerin, B Nymphaeumu önünde karşılanması için planlanmış olmalıdır. Antik dönemde ana caddeler üzerinde önemli yapılara geçiş bölümlerinde görselliği ön plana çıkaran kemerli geçişlerin yapıldığı bilinmektedir. Stadyum Caddesi'nin özellikle B Nymphaeumu'na yakın olan bölümlerinde cadde üzerinden çok sayıda pişmiş toprak (p.t.) künk geçirilerek civardaki yapılara su taşınmıştır. Cadde üzerinde yer alan künkler olasılıkla çeşmenin ve caddenin son kullanım evreleri olan M.S. 494 yılı depremi sonrası düzenlemeleriyle ilgili olmalıdır. Cadde ortasında yer alan kanalizasyon sistemi 0.60m. genişliğinde ve 1.60m. derinliğinde olup tabanı ve yan duvarları traverten bloklarla örülmüştür. Ana kanalizasyona iki yanda yer alan yapıların atık suları, caddenin taban

döşemeleri altından pişmiş toprak (p.t.) borularla verilmiştir.

Stadyum Caddesi'nin doğu ve batısında yer alan portiklere travertenden yapılmış tek ya da iki basamakla çıkılır. Caddenin her iki kenarında, portiklerin üzerindeki çatının taşınması için gerekli taşıyıcı sistem, stylobat üzerinde sütun ve ayaklardan oluşan bir düzenlemeyle sağlanmıştır. Batı portik stylobatı üzerine 10.90-11.60 m. aralıklarla, ölçüleri 1.00x0.80 m. ile 1.24x1.00 m. arasında değişiklik gösteren dikdörtgen şeklinde ayaklar yerleştirilmiştir. Stylobat üzerine yerleştirilen bu ayaklar arasında üç sütun bulunur. Sütun aralıkları ise 2.20 m.- 2.80 m. arasında değişiklik göstermektedir. Sütunlardan birçoğu tahrip edilmiş ya da alandan taşınmış olmasına rağmen, portiklerin taşınmasında kullanılan yükseklikleri, alanda bulunan az sayıdaki tüme yakın sütun parçalarından tespit edilebilmiştir. Bunların boyları 3.22 m., 2.27 m. ve 3.15 m. gibidir. Sağlam olarak ele geçirilen kaide (0.25 m.), sütun başlığı (0.43 m.) ve sütunun (3.22 m.) yüksekliği toplamda 3.90 m. olmalıdır.

Portik genişlikleri 3.80 - 4.10 m. arasında değişiklik gösterir. Batı ve Doğu Portik zemini yoğun olarak tahrip edilmesine karşın, parçalar hâlindeki taban döşemeleri fikir verir. Ana toprak üzerine dökülen harç ile değişik ebattaki çay taşları, harç içine sabitlenerek bir zemin oluşturulmuş (*opus caementicum*) ve elde edilen bu zemin üzerine *opus sectile* döşenmiştir. Bazı dükkân girişlerinin önü traverten blok, bazılarının ise mozaik kaplanmıştır. Portiklerin gerisinde yer alan dükkânların giriş genişlikleri genelde 0.90-1.40m., arasında, bazı dükkân girişleri ise 1.50 m. ve 2.50 m., 2.00-2.20 m.lik kapı aralıklarına sahiptir. Girişlerin yanında açığa çıkarılan yatık şeklindeki sütun ve postament gibi mermer mimarî malzemeler, dükkân sahipleri için oturma alanlarının oluşturulduğunun göstergesidir. Aynı düzenlemeler Suriye Caddesi'nde de tespit edilmiştir. Caracalla Nymphaeumu'nun güneyinde, Doğu Portik üzerinde bulunan dükkân gerisinde tonozlu bir depo tespit edilmiştir. Bu özellikle yaz aylarında sıcak olan Laodikeia'da bozulacak gıdaların saklanması için yapılmış olmalıdır.

Stadyum Caddesi kentin ana arterleri ile beraber planlanmıştır. Cadde, Batı Tiyatrosu, Stadyum, Güney Hamamı, diğer taraftan batı uzantılı Portiko ve Efes Caddesi ile bağlantılıdır. Stadyum Caddesi'nin Batı Tiyatrosu'na uzanan kısmı M.S. 5-6. yy.da kapatılarak, Suriye Caddesi ile birleştiği nokta ile sınırlandırılmıştır. Cadde üzerinde dükkânların yanında, kamu ve sivil mimariye ait birden çok kullanım alanı mevcuttur. Bunların başında; Merkezi Hamam, Caracalla Nymphaeumu, B Nymphaeumu, Latrina ve Su Depoları gelir. Cadde üzerinde ve portiklerinde ele geçirilen sikkeler, alanın yoğun olarak M.S. 2. yy. sonundan başlayarak, M.S. 7. yy.ın ilk yarısına kadar kullanıldığını göstermektedir.

A)- B Nymphaeumu (Resim: 1, 10-12): B Nymphaeumu, Stadyum Caddesi'nin doğu cephesinde ve Merkezi Hamam'ın palastrasının güneybatı yanında yer alır. Çeşme yapısının güney-güneydoğu bitişiğinde Latrina, doğu bitişiğinde su deposu, batı önünde

Portiko bulunur. Bu konumuyla B Nymphaeumu, batıdan Efes Caddesi'nden Portiko'ya gelenleri karşılar pozisyonunda olup konumuyla hem görsel olarak iki caddenin kesişme noktasında olması, hem de işlevsel olarak çevresindeki yapı ve dükkânların su ihtiyacını karşılaması bakımından önemli bir yapıdır. Dikdörtgen planlı, 6.30 x 18 m. ölçülerindeki yapının mevcut beden duvarları, çoğu devşirme traverten ve mermerden oluşturulan karışık bir örgü sistemine sahiptir. Çeşmenin havuz tabanı pişmiş topraktan tuğlalarla döşenmiştir. Taban tuğlalarının hemen altında Roma İmparatorluk Döneminde yapılan ve anıtsal çeşmenin ilk kullanım evresine işaret eden mermer plâkalar tespit edilmiştir. Diğer taraftan havuz ortasında ve iki yanında yer alan üzeri kalkerleşmiş kaideler, orijinalde buraya yerleştirilen heykellerle (yunus, aslan vb.) ilişkili olmalıdır.

B Nymphaeumu'nun batı önünde, Stadyum Caddesi kenarında, Latrina önünde de tespit edilen drenaj kanalı (gen. 0.53m., der. 0.62m.) yer alır. Tabanı pişmiş topraktan yapılmış tuğlalarla (ölç. 0.44 x 0.44m.) döşenmiştir. Kapak taşları (ölç. 0.96 x 060 m.) mermer ve traverten bloklardan oluşur. Drenaj kanalı, B Nymphaeumu ve Latrina'nın atık sularının Stadyum Caddesi altındaki ana kanalizasyon sisteminin yoğunluğunu azaltmak amacıyla planlanmıştır.

Kazı çalışmalarında bulunan kabartmalı ortostat blokları, heykel ve büst parçaları, yapının ilk kullanım evresine ait olmalıdır. Devşirme malzeme olarak kullanılan geison-sima, postamentler gibi devasa mermer mimarî bloklar ise geç dönemde buraya getirilerek, duvar yapısını güçlendirmek ve su sızdırmazlığını sağlamak için kullanılmıştır. Çeşmenin genelinde görünen kalkerleşme, yapının tamir edilerek uzun süre kullanıldığını ortaya koyar. Bu nedenle özgün yapıya ilişkin hemen hemen hiç veri kalmamıştır. Havuz içinde yer alan az sayıdaki sütunlar, dış kesimli geison blok parçaları, arşitrav-friz, Korinth ve Kompozit başlıklarda dönemsel birliktelik göstermemektedir. Havuz duvarlarında kullanılan devşirme mimari bloklar, M.S. 2-3.yy. özelliği gösterirken, havuz içinde ele geçirilen mimarî bloklar, Erken İmparatorluk Dönemi ile M.S. 3. yy. arasında tarihlendirilmektedir. Elde çok az veri olmasına rağmen, olasılıkla B Nymphaeumu tek katlı olarak planlanmıştır. Orijinalde dikdörtgen havuzun üç tarafı sütunlu galerilerle çevrilerek, cephe alınlıklarla hareketlendirilmiş olmalıdır. Alanda ele geçirilen mermer Hera ya da Aphrodite yontusunun arkasında iki kenet yuvasının olması, duvara sabitlendirildiğini gösterir. İki adet kabartmalı parapet ise çeşme havuzunun ön kısmına ait olabilir. Çeşmeye su, arkasına bitişik yapılan depodan sağlamaktaydı. Bu depoya ise su, II. Su Dağıtım Terminali'nden getirilmiştir. Su künklerinin basınca dayanıklı olması için travertenden yapıldıkları görülür. Kabartmalı parapetlerde yer alan Nymphe ve *aulos* çalan figürün stili, Geç Helenistik-Erken İmparatorluk Dönemi'ne aittir. Diğer taraftan aynı alanda bulunan Hera ya da Aphrodite heykeli de Geç Helenistik-Erken İmparatorluk Dönemine tarihlenmektedir. Yine alanda bulunan arşitravlı friz de Erken İmparatorluk Dönemine verilebilir (frizde mask, palmet ve lotus bezemeleri yer alır). Ayrıca Augustus'un Prima Porta heykeline ait bacak parçası ve başı, B Nymphaeumu'nun

yakınında bulunmuştur. Tüm bu veriler çeşme yapısının Erken İmparatorluk Döneminde tek katlı olarak yapılmış olabileceğini ortaya koymaktadır. Şimdilik çeşmenin düzeni ve üst yapıya ait kalıntılarla ilgili güçlü veriler tespit edilememiştir. Ancak yapının yeri, önemi ve Laodikeia'nın zenginliği düşünüldüğünde, büyük olasılıkla Korinth düzeninde planlanmış olması gerekir. Yüzyıllar içerisinde meydana gelen depremlerle tekrar tekrar ayağa kaldırılan Nymphaeum, sadece caddeden gelenlerin su ihtiyacını karşılamakla kalmayıp deposuyla birlikte kübik şekilli traverten bloklarla kente taşınan suyun çevredeki yapı, ev ve dükkân gibi çeşitli mekânlara aktarılmasını sağlayan bir terminal niteliğinde hizmet vermiştir. B Nymphaeumu'nun sonraki yoğun kullanım evreleri M. S. 3. yy. sonu- M.S. 4. yy. başından başlayarak M. S. 7. yy.ın ilk yarısına kadar devam etmiştir.

B)- Su Deposu (Resim: 1, 10-12): B Nymphaeumu'un doğu bitişiğinde su deposu (4.70x7.10 m) yer alır. Orijinalde depo yakınına kadar traverten bloklarla II. Su Dağıtım Terminali'nden sağlanan su, geç dönemde kent zayıflayınca ve alandaki su kullanımı azalınca p.t. borularla sağlanmıştır.

Su deposunun tabanı pişmiş topraktan yapılmış taban tuğlalarıyla döşelidir. Güneybatı köşesinde, ana hattan depoya gelen suyun basıncını azaltmak amacıyla travertenden yapılmış konik gövdeli (h. 0.75 m., alt ç. 0.54 m.) bir su basıncı alma sistemi bulunur. Bu bloğun üst ve yan tarafında, basıncı alınan suyun depoya aktarılması amacıyla çapları 8-11cm. arasında değişen üç delik açılmıştır. Depo, öncelikli olarak batı bitişiğinde yer alan B Nymphaeumu'na su sağlamaktaydı. Diğer taraftan aynı zamanda güney bitişiğinde yer alan Latrina'nın da su ihtiyacını karşılamaktaydı. Bununla ilgili olarak güney duvarında yer alan bir boru yatağından Latrina'ya da su veriliyordu. Bu iki yapının dışında Erken Bizans Döneminde depo, kuzey bitişiğinde yer alan apsisli küçük çeşmeye de su sağlamıştır. Su deposu, B Nymphaeumu ve Latrina aynı zamanda planlanmış olmalıdır. Sistem çok işlevseldir ve iyi tasarlanmıştır. Kazılarla ortaya çıkarılan mevcut veriler üçlü sistemin ikinci ve daha sonraki kullanımının M.S. 3. yy. sonu- 4. yy. başından itibaren, M. Ö. 7. yy.ın ilk yarısına kadar devam ettiğini ortaya koyar. Buna M.S. 5. yy.da kuzeyde depoya bitişik yapılan apsisli çeşme eklenmiştir.

C)- Apsisli Çeşme (Resim: 12): B Nymphaeumu'nun kuzeydoğu arkasında, Su Deposu'nun kuzey bitişiğinde 2 m. genişliğinde, mevcutta 2.40 m. yüksekliğinde ve 1.70 m. derinliğinde yarım daire nişli bir havuzu bulunan çeşme yapılmıştır. Çeşmeye, kuzey ve doğu yöne bakan üç basamakla çıkılır. 0.98 m. yüksekliğindeki çeşme havuzu, düzgün kesilmiş kare ve dikdörtgen traverten taşlarla örülmüştür. Havuz haznesi öne yerleştirilen alçak kabartmalı dikdörtgen parapet ile oluşturulmuştur. Parapetin iki yanında iki parapet babası yer almakta olup bunların arasına geçki yapılmıştır. Ön yüzde yer alan çerçevesiz dikdörtgen parapet ortasında çift çizgili daire, dairenin iki yanında üç yapraklı bitkisel

süsleme ile daire içinde yer alan Yunan Haçlı alçak kabartmadan oluşur. Havuz haznesi zeminde ve heptagon (yedigen) biçimli yan duvarlarda mermer plâkalarla kaplanarak sızdırmaz bir zemin elde edilirken, havuz içinde mermer plâka üzerine açılan 0.5 m. çapındaki bir delikle havuz haznesine dolan suyun kanalizasyona aktarımını sağlamıştır. Çeşme, M.S. 5.-7. yy.ın başlarına kadar kullanılmıştır.

D)- *Latrina* (Resim: 1, 10-12): *Latrina* yapısı, kuzey-güney yönlü uzanan Stadyum Caddesi'nin doğu yanında, doğu-batı yönlü Efes Caddesi Portikosu'nun doğu karşısında, B *Nymphaeumu*'nun ise güney ve güneydoğu bitişiğinde yer alır. Yaklaşık 80 kişilik "L" planlı *Latrinaya* giriş, Stadyum Caddesi'ne bitişik olarak yapılmış dikdörtgen (2.90x8.80 m.) şeklindeki bir ön oda (*vestibulum*) ile sağlanıyordu. *Vestibulumun* tabanı zemin mozaiği ile kaplanmıştır. Çoğu tahribat görmüş olan (yaklaşık 1/10'i mevcut) ve sadece güneydoğu köşede bir kısmı kalabilen mozaikte beyaz, pembe, lacivert, sarı ve mavi renkli taş tesseralar kullanılmıştır. Etrafında geometrik ve bitkisel bezemeler olan üç bant kuşaktan sonra, merkezde ana figür olarak sağa doğru yürür pozisyonda bir yaban keçisi betimlenmiştir.

"L" formulu *Latrina*'nın (10.40x17.00 m.) güney kısmında kare planlı (4.40x4.60 m.) tabanı tuğla döşemeli bir havuz yer alır. Havuzun köşeleri traverten blokların birbiri üzerine bindirilmiş, orta bölümlerde kare kesitli iki blok ve iki adet Korinth başlık ters konularak devşirme parapet babaları oluşturulmuş, araları ise üst kısmı profilli parapet bloklarıyla kapatılmıştır. Havuzun köşelerinin payeli, parapet babalarının üzerinde kenet akıtma kanalı ve dübel yuvalarının olması, bunların yükseltilerek dört yönden sundurma çatıyı taşıdığını gösterir. Bu uygulamayla tuvaletlerin üzeri sundurma çatı ile kapatılmış, yağmur suları havuza aktarılmış ve aydınlık da sağlanmıştır. *Latrina*'nın "L"yi oluşturan kuzeydeki su deposu kısmında da içe doğru iki yanda sundurma çatılar olmalıdır.

Latrina'nın duvar kenarlarında boydan boya tuvalet sırası yer alır. Bu sistemde oturma taşları ve onun altında atık kanalı ile önde temiz suyun aktığı açık kanal bulunur. Oturma taşlarından biri çeşme tarafı olan kuzeyde kalabilmiştir. Tek bir blok şeklinde yapılmış olan traverten oturma taşı üzerinde 3 kişinin ihtiyacını giderebilecek delikli oturma bölümü yer alır. Oturma taşlarının önünde mermer bloklar ve üzerinde temiz su kanalı yer almaktadır. *Latrina*'ya gelen temiz su, kuzeyde *Latrina*'ya bitişik olarak planlanan su deposundan sağlanmaktaydı. Oturma taşlarının altından geçen atık su, p.t. künklerle taşınarak, *Latrina*'nın ve B *Nymphaeumu*'nun önünde yer alan, kuzey-güney yönlü kanala aktarılmaktaydı.

Latrina'da *vestibulum* mozaikleri, M.S. 2-3 yy. özelliği göstermektedir. Ele geçirilen sikkeler M.S. 3. yy.ın ikinci yarısına tarihlenir. Bu verilere göre *Latrina*, M.S. 3. yy.da yapılmış olup çeşitli değişikliklerle M.S. 6. yy.ın ilk çeyreğine kadar kullanılmıştır.

VI)- Efes Caddesi Portikosu (Resim: 1, 10-11)

Kuzey-güney yönlü Stadyum Caddesi'ni doğu-batı yönünde kesen ve Efes Caddesi'ne doğru uzanan Portiko'nun toplam uzunluğu 130 m. olup bunun 2009 yılında 57m.lik bölümü açılmıştır. İlk evresinde 19.30 m. olan cadde genişliği, daha sonraki safhada kuzey ve güney portik yanına, cadde yönünde 1.85-1.90 m. genişliğinde havuzların eklenmesiyle, 13.30m. düşürülmüş olup toplam genişliği 30.60 m.dir. Portiko'nun batı sonunda kemerli kapı geçişi yer alır. Kapının kaç gözlü olduğu, devam edecek olan kazı çalışmaları sonunda anlaşılacaktır.

Kazılar sonunda doğu-batı yönlü uzanan caddenin kuzey ve güney kenarlarında cadde boyunca uzanan havuzlar, bunların gerisinde portikler ve dükkânlar ile mekân girişlerinin bulunduğu kapılar açığa çıkarılmıştır. Kuzey-güney yönlü Stadyum Caddesi ile doğu-batı yönünde kesişen Portiko'nun tabanı düzensiz boyutlardaki çay taşı zeminin üzerine harçla oturtulan mermer plâkalarla döşenmiştir; batıya doğru ilerledikçe eğimi azalmaktadır. Stadyum Caddesi'nden Portiko'ya kod farkından dolayı üç basamakla inilmektedir. Mermer taban üzerine geç dönemde 4 adet traverten ayak yerleştirilmiş, ayakların batısı duvarla, kuzey-güney yönünde kapatılarak bir düzenleme yapılmıştır.

Caddenin kuzey ve güney kenarında cadde boyunca batıya doğru uzanan dikdörtgen havuzlar (ölç. 11.50x1.90 m ve 10.30x1.90 m.) yer alır. Alanda birbirine bitişik olarak yapılan beş havuz ortaya çıkarılmıştır. Kuzeyde de benzer bir düzenleme yapılmıştır. Havuzların duvar kalınlıkları 0.70-0.75 m., derinlikleri 0.75 m.dir. Havuz tabanı, orijinal mermer cadde tabanıdır. Bu da daha sonra yapılan düzenlemelerle iki kenara havuzların yapıldığını gösterir. Havuzların caddeye bakan kenarında havuzlardan akan fazla suyun cadde üzerine taşmaması için yapılan ve üzeri traverten taşlarla kapatılan bir kanal bulunur. Havuzlara su, B Nymphaeumu yanındaki depodan p.t. künklerle sağlanmıştır.

Caddenin her iki yanında ortaya çıkarılan havuzların gerisinde portikler yer alır. Portik genişlikleri 5.60-6.0 m. arasında değişmektedir. Kuzey ve Güney Portik taban döşemeleri yoğun tahribat nedeniyle sağlam olarak ele geçirilmemiştir. Portiklerde sütunların yerine 0.95x1.10 m. ebadında traverten ayaklar kullanılmıştır. Yükseklikleri, Güney Portik üzerinde 3.50 m., Kuzey Portik üzerinde ise 3.20-3.40 m. arasında değişen aralıklarla karşılıklı on ikişer ayak yerleştirilmiştir. Ayakların alt ve üst kısımları profil-kornişli mermerden, gövdeleri ise traverten bloklar ile örülerek üzeri mermer kaplanmıştır. Böylece ayaklarda daha az mermer kullanılarak, tamamen mermer görünüm sağlanmıştır. Ayaklar arası kemerli olup buna ait güneyde ve kuzeyde yıkılmış tuğla kemer kalıntıları izlenebilmektedir. Kemerli payelerin üzerine sundurma çatı oturtulmuş, çatıdan akan yağmur suları, caddenin iki yanında yer alan kanal sistemiyle batı yönde deşarj yapılmıştır. Kazılarda ele geçirilen bol miktardaki kolosal heykel parçaları, payeler arasında kaideli heykellerin varlığını ortaya koyar. Portiklerin gerisinde dükkân ve benzeri çeşitli mekânlar bulunmaktadır. Buna ait güney ve kuzey portik üzerinde genişlikleri 1.50 m. ile 2.90 m. arasında değişen dükkân girişleri tespit edilmiştir. Güney Portik'te dükkân gerisinde yer alan tonozlu mekân ise depo-mahzen olmalıdır.

Portiko'nun tüm bu görkem ve genişliği, daha farklı bir kullanım için tasarlanmış olduğunu ön plana çıkarmaktadır. Burası festival, şölen veya özel günlerde hizmet veren bir protokol alanı olmalıdır. Bu özel alan batıda basamaklarla çıkılan kemerli kapı ve doğuda yine basamaklarla çıkılan Stadyum Caddesi ile sınırlandırılmıştır. Alanın Antik Dönem kullanımı M.S. 3.-6. yy. arasında yoğundur. Efes Caddesi Portikosu'ndaki kazı çalışmaları sonunda alanın tespit edilen kullanım aşamaları beş evrede toplanmıştır.

Evre 1: Alanda ele geçirilen heykeltıraşlık, alt yapı, mimarî ve mimarî bezemeler, Geç Helenistik-Erken İmparatorluk Döneminde B Nymphaeumu ile birlikte Efes Caddesi Portikosu'nun planlandığını ortaya koymaktadır.

Evre 2: Mermer Cadde ve kemer ayaklı Güney ve Kuzey Portikleri'ndeki Orta İmparatorluk Dönemi düzenlemesi, M.S. 3. yy.ın 2. yarısı ile 4. yy. başıdır (M.S. 253-305).

Evre 3: Portik önlerinde caddenin iki yanına havuzlar ve künk sisteminin yapılması, Geç İmparatorluk-Erken Bizans Dönemi, M.S. 4. yy.ın 2. yarısı ile 5. yy. başıdır (M.S. 364-408).

Evre 4: Stadyum Caddesi ve Güney Portik alanındaki yükseltilmiş platform, ayakların batı önüne güney-kuzey yönlü duvarın yapılması, kemerli geçiş ve basamaklar iptal edilerek farklı bir mekân oluşturulması, M.S. 6. yy.ın 2. yarısı ile 7. yy. başı (M.S. 565-612).

Evre 5: Göçer Yörükler'in alanda geçici çadır kurmak ve ocak oluşturmak için blokları yarım daire şekilde düzenleyerek kullanmaları (18. yy.-1990).

VII)- Nekropol Kazıları (Resim: 1, 13-15)

2009 yılı nekropol çalışmaları; Kuzeydoğu, Kuzeybatı ve Batı Nekropollerinde olmak üzere üç alanda sürdürülmüştür¹³. Nekropol kazıları, antik kentin geçmişiyle ilgili birçok veriyi elde etmemizi sağlamış ve kent kronolojisini oluşturmada bu verilerin büyük katkısı olmuştur.

Kuzeydoğu Nekropolü'nde yapılan çalışmalarda toplam 33 mezar açığa çıkarılmıştır. Bu mezarlar içinde kiremit çatma mezarlar en yoğunlukta, bunu *urna* mezarlar takip etmektedir. Diğer taraftan örgü tekne mezar, basit toprak gömü mezarlar az sayıda ortaya çıkarılan mezar grubunu oluşturur. Burada ölü gömme gelenekleriyle ilgili olarak yerinde cesedin yakılması ve üzerine kiremit çatılması şeklinde yapılan uygulamalar tespit edilmiştir. Ele geçirilen mezarlar genelde, M.Ö. 2. yy.dan, M.S. 3. yy. aralığına tarihlenmektedir.

Kuzeybatı Nekropolü'nde yapılan çalışmalarda toplam 25 mezar açığa çıkarılmıştır. Kuzeybatı Nekropolü topoğrafyaya göre, doğu, kuzey ve batıya eğimli yamaçlar üzerinde yayılmıştır. Kazısı yapılan alanlarda özellikle mezar tipolojisi bakımından yeni ve farklı örnekler ortaya çıkarılmıştır. Bunlar; kiremit çatma mezarlar, tuğla örgü tekne ve tuğla

¹³ Bkz. Şimşek 2007b, 467-468; Şimşek 2007a, 299-325, Res. 104-123; Şimşek 2008, 110-111, Res. 12-13; Şimşek 2009, 424-425, Res. 1, 13-14; Şimşek 2010, 120-124, Res. 1, 11-15.

çatma mezarlar (ikiz tip ve tek tip olarak ikiye ayrılır), taş örgü tekne mezarlar, örgü tekneli tonozlu mezarlar (tuğla ve traverten örgülü, tek ya da ikiz tiplidir) ve basit toprak gömüler gibi tiplere ayrılırlar. Burada ele geçirilen mezarlar genel olarak Roma İmparatorluk Dönemine aittir.

Batı Nekropolü'nde Asopos Köprüsü'nün batı uzantısında, L23 plan karede, köprünün kuzey bitişiğinde yer alan mezarlardaki kurtarma çalışmaları ve köprünün güneybatısında M25 plan karede A ve B açmaları yapılarak iki mezar kompleksi ortaya çıkarılmıştır. İlk çalışma alanında köprü ayağına bitişik yapılan tonozlu mezar (L.09. BN.M1) askıda kalarak oluşan erozyon nedeniyle nehir içine kayarak düşmüş olup sadece batı yan duvarı ile örgü teknesinin yarısı yerinde kalabilmiştir. Tonozlu mezar odası köprünün kuzey uzantısına bitişik olarak yapılmış ve girişi kuzeyde olmalıdır. İçten tonozlu, dıştan düz çatılı olduğu köprü ayağına bitişik yapılan duvar kalıntısından anlaşılabilir. Mezar odası dikdörtgene yakın planlıdır. İçinde doğu duvarı dibinde gezinti alanı, bunun karşısında ve batı duvarı dibinde olmak üzere, "L" şeklinde iki adet freskli örgü tekne mezar yer alır. Tonozlu mezarı batı yan duvarında ve yer alan freskler beyaz zemin üzerine yeşil, kırmızı ve pembe renklerde yapılmış olan dalında güller ve girland çelenklerinden oluşur. Güller ve çelenkler, ölünün cennette dinlenmesini ya da girişini ifade etmektedir. Freskler, M.S. 5. yy. ortalarının genel modasını yansıtır¹⁴.

Batı Nekropolü M25-M26 plan karesinde çalışmanın planlanmasının nedeni, yüzeyde Grekçe yazıtlar bulunan arşitrav-friz blokları, mezar oturma basamağı, geison-sima, kapı eşiği, sütun tamburu, *phallos*, taç bloğu gibi mermer ve travertenden oluşan dağınık hâldeki blokların yer almasıdır. L.09.BN.M4 No.lu Mezar, kareye yakın planlı olup mezar odası içerisinde taban altında toplamda beş adet, çay taşı ve kireç harç malzeme ile örülmüş tonozlu mezar hücre si açığa çıkarılmıştır. Yapılan çalışmalar sonunda tonozlu hücre mezarlara birden fazla gömü yapıldığı ve sürekli kullanım gördüğü tespit edilmiştir. Ele geçirilen eserlere göre, mezar odası M.S. 4. yy.ın 2. çeyreğinde inşa edilmiş ve 5. yy.ın 3. çeyreğine kadar kullanılmıştır.

L.09.BN.M3 tonozlu mezar (11.10x11.20m) kompleksi; Asopos Nehri'nin batı yamacında yan yana yapılmış bodrum ve zemin katlardan oluşan, kuzeybatıda alt ve üstte birer, güneydoğuda tek kapıdan girilen, aralarında kemerli koridorla bağlantısı olan, uzunlamasına ortada yer alan koridorların iki yanında sıvalı örgü teknelerin yer aldığı, arka kısımlarda kemerli, yanlarda girintili nişleri olan, dış kısımda ise payanda destekleri ile trotuarı bulunan geniş bir aile mezarıdır. Laodikeia Nekropolü'nde ilk kez bu şekilde kompleks bir anıtsal mezar yapısının kazısı yapılmıştır. Mezar odaları ve teknelerde açığa çıkarılan buluntular, mezar kompleksinin M.S. 1. yy.ın 2. yarısından, 7. yy.ın 1. çeyreğine kadar sürekli kullanım gördüğünü ortaya koymuştur.

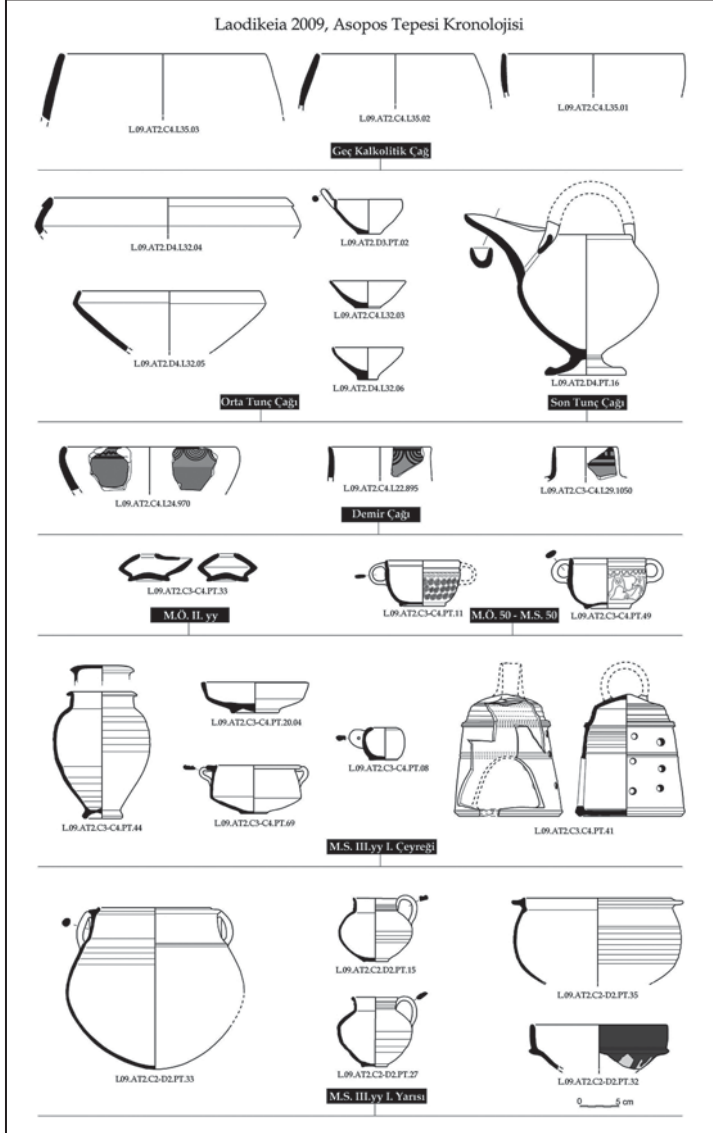
¹⁴ Efes Yamaç Evlerde ele geçirilen benzer freskler M.S. 5. yy. ortalarına tarihlenmiştir (Bkz. V.M. Strocka, Die Wandmalerei Der Hanghäuser in Ephesos, Forschungen in Ephesos VIII/1, Wien, 1977, 110-112, Abb.236-243.

Resim 1: Kazı alanlarının kent planı üzerindeki durumları (Asopos Tepesi, A Evi, Tapınak A, Stadyum Caddesi, B Nymphaeumu, Latrina, Efes Portikosu, Kuzey Tiyatrosu, Kuzeydoğu, Kuzeybatı ve Batı Nekropolü).

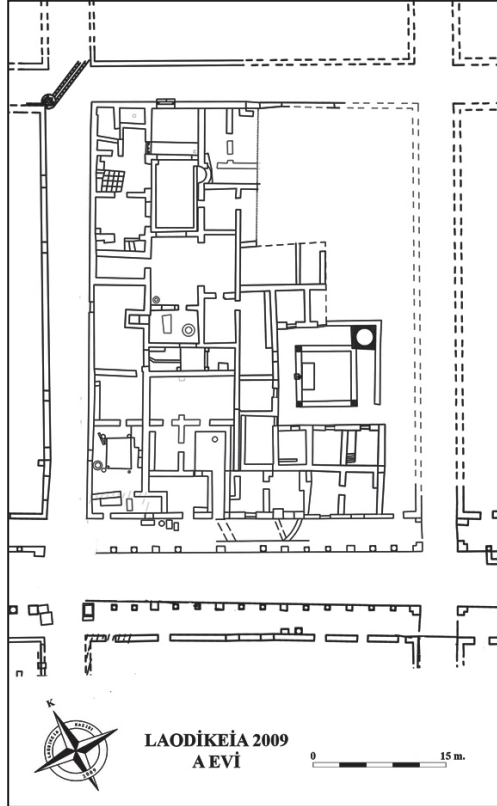
Resim 2: Asopos Tepesi 2 açmasının görünümü.

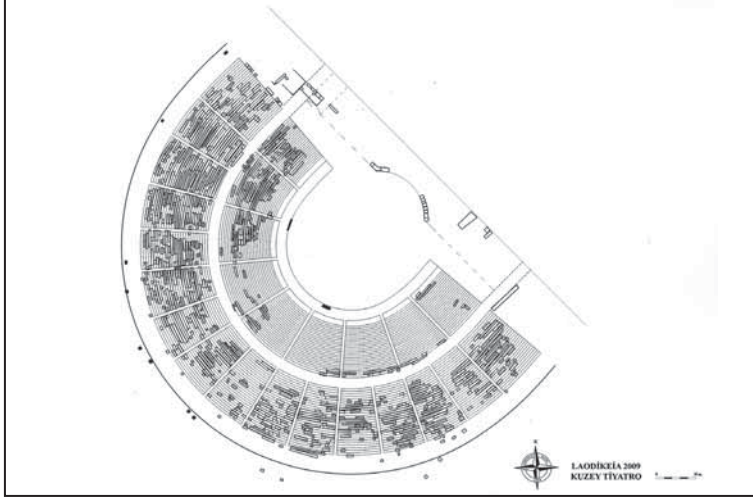
Resim 3: Asopos Tepesi 2 seramik buluntularının kronolojik çizimi.

Resim 4: Suriye Caddesi yanında yer alan A Evi ve Tapınak A'nın havadan görünümü.

Resim 5: A Evi planı.

Resim 6: Kuzey Tiyatrosu planı.

Resim 7: Kuzey Tiyatrosu oturma basamakları üzerindeki yazıtlar.

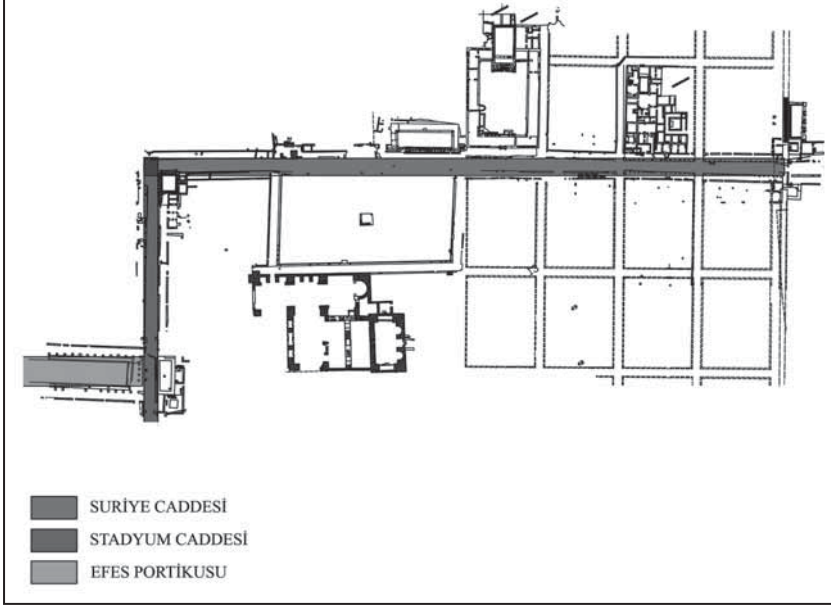

Resim 8: Tapınak A'nın restorasyon öncesi durumu ve *naos* etrafındaki geç dönem mekanları.

Resim 9: Tapınak A'nın restorasyon çalışmaları.

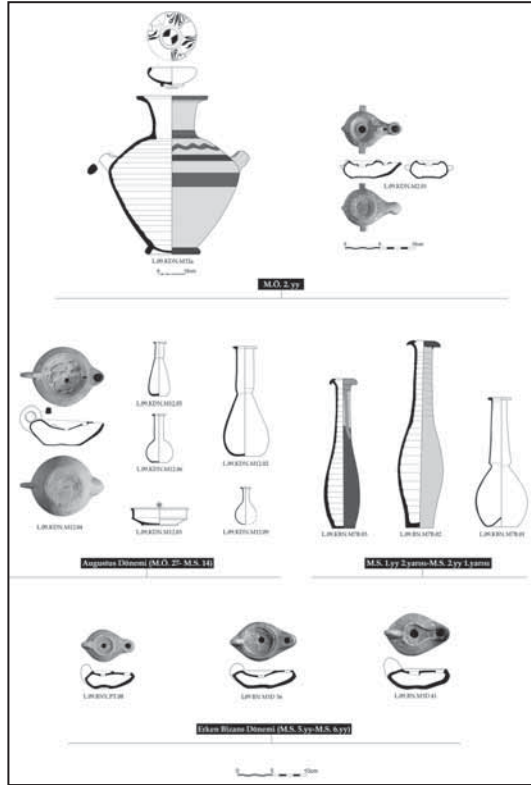
Resim 10: Suriye ve Stadyum Caddesi ile iki yanında yer alan yapıların planı.

Resim 11: Stadyum Caddesi (B Nymphaeumu, Su deposu, Latrina) ve Efes Portikosu'nun havadan görünümü.

Resim 12: B Nymphaeumu, Su deposu, Latrina ve Apsisli Çeşme'nin havadan görünümü.

Resim 13: Kuzeydoğu Nekropolü mezar buluntularının kronolojik çizimi.

Resim 14: Batı Nekropolü, Asopos Köprüsü yanında yer alan tonozlu ve freskli mezar (L.09.BN.M1).

Resim 15: Batı Nekropolü'nden tonozlu mezar kompleksi (L.09.BN.M3).